

Madrid, Bibl. Nacional,
Ms 10069 núm. 100 (Cantigas)

El Escorial, Bibl. del monasterio,
cód. B.1.2 núm. 12 (Cantigas)

Huesca, loc. cit.,
Ms 12 fol. 40 (breviario)

Toledo, Bibl. capitular,
Ms 48.10 fol. 40 (leccionario)

Barcelona, Arch. capitular,
Ms 184a fols. 68-70 (leccionario)

París, Bibl. Nacional,
Rothschild 2529 fols. 124v-126
(breviario)

Tarragona, loc. cit.,
Ms 44 fol. 27 (leccionario)

Zaragoza, Arch. capitular,
Ms 30.115 (procesional)

Barcelona, loc. cit.,
Ms 110 fols. 88-89v (leccionario)

Barcelona, loc. cit.,
Ms 184b fols. 2v-5 (leccionario)

Palma de Mallorca, Arch. diocesano,
Ms s/n fols. 84v-86v (cantoral)

Santo Domingo de Silos, Bibl.,
Ms extraviado [fotos] fols. 8v-11v
(cantoral)

Nueva York, Hispanic Society,
Ms HC:380/897 fols. 101v-102
(ceremonial)

Alfonso X el Sabio

Ibidem

Catedral de Toledo

Catedral de Barcelona

Martin I de Aragón

Arbeca (Lérida)

¿Seo de Zaragoza?

Catedral de Barcelona

Ibidem

Pollença, Convento de la
Concepción (Mallorca)

Cuenca

Catedral de Toledo

ca.1260
gallego-
portugués

ca.1270
gallego-
portugués

ca.1300
latín

ca.1300
latín

siglo XIV
latín

ca.1400
latín

ca.1400
latín

ca.1400
latín

siglo XV
latín

siglo XV
catalán

siglo XV
catalán

ca.1500
español

1585
español

La Sibil·la. Un exemple de música emblemàtica

Francesc Vicens

L'objectiu d'aquesta comunicació és analitzar el concepte de *música emblemàtica* a partir de l'exemple del cant de la sibil·la mallorquina. Analitzarem de quina manera aquesta música pot esdevenir emblemàtica i en quines situacions podem parlar de la sibil·la com a paradigma de música emblemàtica. Una vegada establert el marc teòric, a partir de les aportacions de J. Martí (2000) sobre els conceptes deduïbles de la relació entre la música i l'emblema, plantegem l'estudi de cas. A partir de l'observació i l'anàlisi de dues situacions veurem com el cant de la sibil·la és instrumentalitzat per esdevenir emblema de mallorquinitat.

Breviarium Majoricensis (1506)

Comencem, doncs, definint el concepte *música emblemàtica*. Segons Josep Martí aquest concepte fa referència a les *músiques que tenen valor representatiu per un grup humà en un context i temps determinats*.¹ I la seva funció és la de representar un col·lectiu humà específic. Segons Martí podem trobar diferents tipus de músiques emblemàtiques: aquelles que ho són de manera oficial (com els himnes) i aquelles que ho són de manera no oficial, és a dir, que han esdevingut emblemàtiques per la pràctica quotidiana i que, a més de la funció representativa, en poden tenir d'altres com la festiva o la religiosa. Per J. Martí les condicions que s'han de donar perquè una cançó pugui esdevenir emblemàtica són les següents:

(1) MARTÍ, J., "La canción emblemática" a *Más allá del arte*, Barcelona, 2000, p.141.

- 1 **Difusió generalitzada.** És la primera condició perquè una cançó pugui esdevenir emblemàtica de manera no oficial.
- 2 **Relació amb el grup representat respecte a les implicacions semàntiques.** Que el contingut del text posseeixi al·lusions locals, que tinguin elements denotatius. Aquesta relació pot ser també de tipus connotatiu, és a dir, una associació indirecta entre la cançó i les persones amb la qual s'identifiquen.
- 3 **Exclusivitat.** La cançó emblemàtica ha de tenir una certa exclusivitat pel grup (en el text, en la melodia o en ambdós a la vegada).

Actualment el cant de la sibil·la que es canta a Mallorca habitualment compleix aquestes tres condicions entenent-se com un símbol d'identitat cultural, i és per això que aquest cant està vivint un procés de revalorització i legitimització i és entès com un producte cultural propi. Actualment és un símbol identificador de Mallorca, tot i que als segles XI, XII la seva representació era habitual arreu d'Europa. El fet que sigui un símbol es deu al seu tret d'exclusivitat que –juntament amb la ciutat de l'Alguer i Santa Maria del Mar—és continuadora d'aquesta tradició. Aquest fet és aprofitat des de diversos àmbits (turisme cultural, àmbit de l'educació o política de representativitat) per fer de la sibil·la un emblema de mallorquinat.

Que sigui un tret de diferencialitat ètnica ha provocat que des de cercles intel·lectuals i polítics es potenciï el seu valor emblemàtic. Prova d'això és que ha sofert diferents processos de folklorització. Això és que els mateixos elements que configuren la naturalesa de l'acte-performance es veuen transformats respecte de l'activitat originària. És a dir, la sibil·la passa de ser representada d'un context sagrat a un context civil, dins un acte polític no religiós, enlloc de representar-se dins el seu marc original.² Destacam els més rellevants:

- 1 Festa de la Sibil·la: és promoguda per la Capella Mallorquina (encarregats de la versió de La Seu). Es fa dia 26 de desembre a l'església de Santa Eulàlia i consisteix en interpretar la part musical de la Nit de Nadal prescindint dels

(2) Aquest fenomen és conegut com a *procés de folklorització*, terme encunyat per Josep Martí i observable en situacions on un "objecte musical" s'instrumentalitzava per assolir un objectiu que dista de l'activitat musical original a MARTÍ, J. (1996), *El folklorismo. Uso y abuso de la tradición*, Barcelona.

elements litúrgics, només els musicals. Es va fer per primer cop al 1933. Aquest model de "festa" s'ha implantat també a altres pobles.

- 2 Declaració del cant Bé d'Interès Cultural pel Consell de Mallorca. Desembre de 2003.
- 3 Candidata a Patrimoni Immaterial de la Humanitat de la UNESCO des del mes de juliol de 2009.
- 4 Personatge que tanca la Processó dels Profetes inspirada en les representacions medievals.

De totes aquestes situacions folkloritzades volem analitzar un cas en particular. I és la sibil·la dins actes institucionals. De cada vegada és més habitual veure la sibil·la en actes de caire oficial amb connotacions representatives de la Comunitat. Un exemple recent dels àmbits on hem pogut observar el cant, exercint una intenció clarament representativa, ha estat en esdeveniments institucionals de pancatalanitat.³ L'exemple més recent el tenim a l'acte de cloenda dels actes commemoratius del VIIIè centenari del naixement del rei Jaume I organitzats pel Consell de Mallorca. Els dirigents de Balears, Catalunya, Aragó i la Comunitat Valenciana foren els protagonistes de l'acte institucional. Aquests pronunciaren un discurs a favor dels símbols identitaris que tenen en comú les comunitats incidint en el fet que *el principal legat que ens deixà el Rei Jaume I fou la llengua catalana*. Un diari local cobria amb aquest titular la notícia:

Del Conqueridor a l'Euromediterrània

El Govern balear commemora el 8è centenari del naixement de Jaume I amb l'aposta del treball conjunt amb els territoris de la Corona catalanoaragonesa⁴

En aquest context el cant de la sibil·la és presentat com a producte cultural justificat per representar simbòlicament les comunitats presents amb un discurs que opta per la legitimitat històrica del cant comú. Així veiem com l'emplaçament (el Palau de l'Almudaina), els elements que

(3) La instrumentalització de la sibil·la en actes institucionals internacionals ha estat estudiat diversos exemples a VICENS (2004), *El cant de la Sibil·la a Mallorca. Un fenomen emergent*, Palma, p.117-119.

(4) Diari de Balears 2.12.2008.

constitueixen la representació (l'acte de clausura del VIIIè centenari del naixement del rei Jaume I) i els protagonistes dels elements de la representació musical (els ministrils que apareixen amb vestiments d'època i instruments antics i tradicionals) legitimen la perspectiva històrica de l'acte, alhora marc idoni per justificar la representació de la sibil·la.

En aquesta situació la sibil·la esdevé l'element paradigmàtic per excel·lència; i actua com a pretext de cohesió cultural d'agermanament simbòlic o fictici, aprofitant aquests encontres per criticar les polítiques del finançament autonòmic dutes a terme pel govern central. En aquest cas la sibil·la esdevé el component simbòlic de la unió interautonòmica. L'emblema del cant és situacional i troba la seva expressió en una escala de valors en la qual el seu grau màxim ve determinat pel legat democràtic sustentat en el sistema de creences que legitimen les autoritats en els seus discursos, molt sovint basats en idees de fraternitat, democràcia i diàleg, etc. Per tant, la funcionalitat de l'acte recorre a la semàntica del símbol per, d'una manera "simbòlica, evidenciar el sistema de significacions que ja es pressuposen d'un acte d'aquestes característiques.

La sibil·la emmarcada dins aquets tipus d'actes oficials i institucionals remarquen la necessitat de sentir-nos identificats amb elements de la pròpia tradició. Aquest fet projecta valors culturals col·lectius i de cohesió social que es vinculen amb idees d' "autenticitat" i de "puresa" de l'activitat. Això es veu amb les paraules introductòries que pronuncia el responsable de protocol de l'acte que abans de la interpretació del cant remarca el seu grau d'importància fent ressò de la seva antiguitat i del seu origen ancestral, encarregant a músics i musicòlegs una proposta musical justificada per tal d'obtenir un resultat estètic legítim i digne de l'acte en qüestió.

Aquests valors desencadenen processos de sacralització. Per això, la *performance* ve seguida de gran expectació, silenci, il·luminació tènue, aplaudiments després de la interpretació, etc. I és susceptible de ser retransmesa per televisió.

Però és aquí -en la representació, en la posada en escena i en el conjunt de l'acte - que observem algunes contradiccions que fàcilment passen inadvertides a l'espectador present a l'acte perquè reconeix en el cant la força representativa del símbol. Aquestes contradiccions les constatarem en tres aspectes:

- 1 El cant es presenta de manera inconnexa dins el conjunt de l'acte. Després de cinc torns de paraula que incideixen en el mateix aspecte s'interpreta el cant de la sibil·la sense gaires preàmbuls. Per la dinàmica coreogràfica de l'acte sabem que l'acte culmina amb quelcom important. S'abaixen els llums i s'inicia la interpretació.
- 2 Incomprensió de l'activitat. La presència d'autoritats de comunitats autònomes diferents i deduïble dels comentaris posteriors fan que vegin el cant com quelcom pintoresc i entranyable (quan en realitat és un cant que ens parla del Judici Final).
- 3 Descontextualització del cant

Pertant el símbol resta per damunt la incomprensió i les contradiccions que es puguin donar en relació a l'objecte simbòlic, en aquest cas la sibil·la, que es presenta a l'assistent de l'activitat en termes d'idealització i sacralitat.

En aquest acte doncs, la difusió generalitzada del cant entre el públic assistent, les implicacions semàntiques identitàries de mallorquinitat i el sentit d'exclusivitat del cant fan que el sentit global sigui unilateral pels assistents illencs.

Un altre exemple de sibil·la com a cant emblemàtic el trobem en la producció discogràfica dels enregistraments que es comercialitzen per Nadal. Avui en dia difícilment s'entén un disc de nadeses o de recopilació de cançons nadalenques de producció illenca que no inclogui el cant de la Sibil·la. En aquest àmbit també es fa evident la sibil·la com emblema fruit del sentiment d'exclusivitat i pressuposa una disponibilitat social que es manifesta amb estètiques diferents. És a dir, cada proposta discogràfica dota la cançó d'un valor simbòlic amb contingut identificador per part de qui realitza l'activitat. D'aquesta manera ens trobem amb diferents

propostes que podem dividir en dos grups: versions històriques o historicistes i versions tradicionals. Pel que fa al primer grup les versions etiquetades d'*històriques* com les d'Hesperion xx, la Capella Reial de Catalunya o la Capella de Ministrers que parteixen de la reconstrucció de fragments de manuscrits, es promouen com versions fruit d'investigacions d'arxius, i que responen a treballs argumentats sobre hipòtesis i amb uns posicionaments ideològics que pretenen preservar les tradicions dins la tendència d'estudis cultes.⁵ L'honestedat intel·lectual dels mateixos músics davant propostes interpretatives d'aquest repertori que esdevé tan ambigu des del punt de vista instrumental, els duu a autodenominar-se intèrprets de música contemporània dins cercles més reduïts; el nombre d'elements de creació pròpia i el grau d'autocreativitat els allunya de qualsevol teoria de la interpretació de repertori medieval. De manera que seria més precís parlar de la recreació inspirada en aquestes obres a partir d'antics fragments musicals per la incertesa de les fonts.

Moltes vegades les posades en escena d'aquesta música en directe van seguides d'un cert ritual de moviments i seqüències coreogràfiques pausades; això és fruit d'una idea de sacralitat suggerida per la retòrica sibil·lina. També crea una iconografia determinada en els dissenys de les edicions discogràfiques inspirada en una vessant idealitzada de l'estètica *New Age*. Aquestes versions proporcionen experiències estètiques als melòmans de música antiga que poden reconèixer la melodia pels altaveus de qualsevol tenda de discos del món.

Pel que fa al segon grup, hem de parlar de les versions tradicionals. Són les versions melòdiques que podem escoltar la Nit de Nadal arreu de Mallorca. D'aquestes es comercialitzen les dels emplaçaments emblemàtics, l'exemple paradigmàtic és la sibil·la de Lluc i que alhora també és la més enregistrada. Aquesta música *enllaunada* es comercialitza moltes vegades com a *souvenir* (a la tenda de records del santuari o en l'apartat de música folklòrica o tradicionals de les tendes de discos) i

(5) Disc CD: *Cant de la Sibil·la. La Capella Reial de Catalunya*, Astree E 8705, 1988 / Disc CD: *Cançoner de Gandia. Capella de Ministrers*. EGT 695, 1999.

possibilita una experiència auditiva evocadora de l'activitat original en qualsevol moment de l'any.

Amb aquests exemples la mirada externa del foraster pot exercir una certa influència en la manera de concebre el producte discogràfic que alhora condiona la producció. La consciència de ser observats des del món dona un valor afegit. És per això que la sibil·la és el tall sonor que habitualment apareix amb notes explicatives dins el llibret del disc fent notar la rellevància del cant a partir dels trets que mitifiquen el cant: l'ancestralitat, l'orientalisme, l'origen medieval i la percepció del sentir el cant com a propi. Un exemple d'això el trobem en el darrer enregistrament de la sibil·la del grup vocal Cap pela. El grup fa una proposta sòbria, amb un model vocal acadèmic en la versió d'Antoni Noguera i amb interludis creats per aquest enregistrament signats per Joaquim Domènech. A les pàgines del llibret apareix el següent text il·lustrant els versos de la sibil·la tradicional mallorquina:

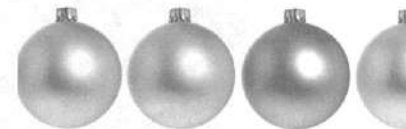
Les sibil·les exercien de pitonisses en el món clàssic greco-romà. I el cristianisme, assimilà aquest personatge pagà per anunciar l'arribada del redemptor (i el dia del Judici Final) la Nit de Nadal.

El cant de la Sibil·la es cantava a tota l'Europa medieval però després del Concili de Trento (s.XVI), aquesta tradició es va anar abandonant.

Actualment, el cant de la sibil·la es conserva a localitats molt aïllades d'arreu (...) però molt especialment a Mallorca, on va arribar amb la litúrgia cristiana dels conqueridors catalano-aragonesos al segle XIII.

La melodia mossàrab de l'època es va anar modificant segons els gustos i cants populars de l'illa al llarg dels segles, conservant una traïció única fins avui dia, en que es continua cantant a la missa de matines, la nit de Nadal.⁶

CAP PELA PER NADAL

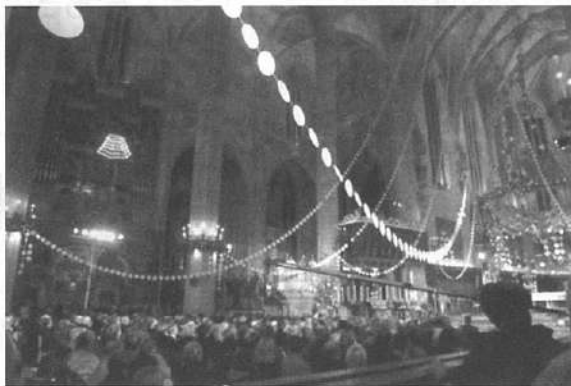

Cap Pela (2008): *Per Nadal Blau* CD 515

(6) Cap Pela (2008): *Per Nadal Blau* CD 515.

En aquest text és evident un discurs de legitimació del cant remarcat per la importància d'ubicar el seu origen en l'Antiguitat i recordant la seva persistència des de l'època medieval. Per altra banda, la part emblemàtica es constatable pel fet que també s'anuncia l'exclusivitat de la representació.

Com a conclusió dir que hem vist diferents situacions on el Cant de la Sibil·la pot ser considerada *Música Emblemàtica* on assumeix la funció de produir identificació d'un col·lectiu en un context determinat. Esdevé una emblematicitat no oficial esdevinguda per la pràctica quotidiana. Se li deu un respecte, fet que es demostra pel fet que en es canta en moments determinats dels esdeveniments de la mateixa manera que s'instrumentalitzen els himnes (com a cloenda, al final dels actes, com a darrer tall d'un disc, etc). Hem de dir que avui en dia el cant de la sibil·la, com a cançó emblemàtica de Mallorca, és susceptible d'adaptar-se a noves situacions i a assumir nous usos. En aquest sentit els exemples que hem analitzat aquí veim que responen a processos d'adaptació i de funcionalitat a noves situacions que esdevenen vàlides i indispensables per dibuixar el panorama actual de la Sibil·la. Per tant, d'aquest fet deduïm que el cant de la sibil·la no és reduïble a un estereotip sinó més aviat esdevé un patrimoni oral, immaterial obert a vivències i a maneres de imaginar el cant diferents.

Processó dels profetes. La Seu 2008

A l'entorn de la Sibil·la

Miquel Pons

*A tota la recordança del músic franciscà,
Antoni Martorell*

La "Lliçó inaugural" - "El cant de la sibil·la" per l'Il·lma. Dra. Maria del Carme Gómez Muntané, catedràtica de l'UAB.

Una vegada escoltada l'eruditíssima i extensa lliçó inaugural, em féu dubtar si valia la pena insistir sobre les *sibil·les*. De fet ja estava programada la meva comunicació: *A l'entorn de les sibil·la*, que en aquest moment de pensar i repensar, escau millor: *A l'entorn de les sibil·les*, en correspondència als distints apartats successius que pot tenir aquest modest treball sibil·ler. Donada la meua allunyada situació enfora de les biblioteques, de l'UIB i altres centres, arxius, hemeroteques, vaig creure més escaient obrir carpetes, capsers arxivadores, on es troba el material guardat des de la publicació de *Teatre del cicle de Nadal*, editat a "Institut d'Estudis Balearics" X (9-1983), amb el contingut temàtic relacionat amb l'escenificació de l'Anunciació, Consuetes de Nadal, Naixement, els Reis, Herodes, adoració dels pastors, sibil·les, pastorells i pastorelles fins a la degolla dels nins innocents i tot plegat acompanyat de la "Bibliografia" a l'abast fins llavors.

Si el temps em dóna alguns anys seria el meu agrat perllongar el treball amb les aportacions posteriors a 1983, aportant la possible i novella bibliografia, abundant, dels historiadors apropiat a Nadal i les seves circumstàncies, les noves publicacions i d'una manera capdal per el que fa a la Sibil·la i altres representacions com *La processó dels profetes*, que em lligà coralment al pare Antoni Martorell, franciscà, músic, enamorat de la llengua i el costumari mallorquí i a la litúrgia. L'amic Antoni Martorell, a la vigília de la gran representació m'havia dit - Has de fer de poder venir -. No passarien molts de dies i el fidel amic "entregà l'ànima a Déu".

Col·laboren Ajuntaments de:

Alcúdia, Andratx, Artà, Banyalbufar, Búger, Calvià, Campanet, Campos, Eivissa, Inca, Lloseta, Llucmajor, Manacor, Muro, Palma, Petra, Pollença, Porreres, sa Pobla, Santa Maria del Camí, Santanyi, Selva (Associació de veïnats de Moscardi), Sencelles.

Consell d'Eivissa i Formentera - Departament de Cultura.

Consell de Menorca.

Govern de les Illes Balears - Conselleria de Turisme - IBATUR.

Foment del Turisme Mallorca.

Hivern a Mallorca.

"Fundació Sa Nostra".

Bisbats i Parròquies de Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera.

Fotografia coberta: Antoni Caimari

Fotografies Simposium i Trobada de Documentalistes Musicals: Antoni Caimari

Printed in Spain

Arts Gràfiques: GELABERT - SA POBLA

© i ©2006 Fundació ACA - Centre de Recerca i Documentació Històrico-Musical de Mallorca

ISSN 1887-0848

Depòsit legal: PM-2501-2009

Fundació ACA

és membre de la / es miembro de la /
is member of the / ist Mitglied von der:

European Conference of Promoters of New Music

Informació:

ACA

Son Biellí

07311 Búger • Mallorca • Illes Balears (Espanya)

Tel. 971 51 65 01 • Fax: 971 51 65 02

www.fundacioaca.org • e-mail: fundacioaca@fundacioaca.org

Index

Nota dels coordinadors d'aquesta col·lecció Estudis Musicals (EM)	7
Presentacions	10
Orígenes històrics del Canto de la Sibila <i>Maricarmen Gómez Muntané</i>	13
La Sibil·la. Un exemple de música emblemàtica <i>Francesc Vicens</i>	29
A l'entorn de la Sibil·la <i>Miquel Pons</i>	37
El òrgano de la parroquia de San Miguel del siglo XVIII <i>Christian Huarcaya Azañón i José Barceló Morey. CM</i>	51
Orgues de Mallorca i Menorca. CD's <i>Llorenç Gual Vicens</i>	71
Fra Jaume Juan Sancho, organista <i>Antoni Gili Ferrer</i>	89
Feliu Pons, un músic de la Capella Reial apallissat l'estiu de 1792 <i>Llorenç Vich Sancho</i>	99
Alguns apunts sobre D. Miquel Sancho Vicens <i>Llorenç Vich Sancho</i>	107